

Festschrift for Jack Hoeksema

O TEMPORA, O MORES: OVER FOTOBLIJSCHRIFTEN, WERKWOORDSTIJDEN EN CONVENTIES

Hotze Rullmann

Samenvatting

In het Engels, maar niet in het Nederlands, komen vaak fotobijlschriften voor in de tegenwoordige tijd die ook een expliciete bepaling van tijd bevatten die naar een tijdstip in het verleden verwijzen (bijv. *yesterday*). Deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid is te analyseren als een geval van ‘dubbele deixis’, waarbij de werkwoordstijd verwijst naar het referentiepunt R (*Reference Time*), dat overeenkomt met het interval waarop de foto ‘voorhanden’ is, terwijl de bepaling van tijd refereert aan het moment van werking W (*Event Time*) van de gebeurtenis in de werkelijkheid buiten de foto. Dit verschijnsel wordt gerelateerd aan andere gevallen van dubbele deixis m.b.t. een representatie, zoals Engelse *futurates* die in de tegenwoordige tijd kunnen staan omdat ze verwijzen naar een rooster (*schedule*). Verschillen tussen het Nederlands en het Engels zijn het best te begrijpen als taalgebonden stilistische conventies.

Trefwoorden: werkwoordstijden, tegenwoordige tijd, semantiek van afbeeldingen, deixis

1. Een verontwaardigde krantenlezer

In de ‘lezerspost’ van de rubriek *Taalgebruik!* van *de Volkskrant* werd vorig jaar een opmerkelijk gebruik van de tegenwoordige tijd gesignaleerd dat nadere beschouwing verdient (Goetze, 2022):¹

University of British Columbia
Corresponding author: Hotze Rullmann, hotze.rullmann@ubc.ca

ISSN 0165-9200. Published by University of Groningen Press, Copyright © by author
How to cite this article: Rullmann, H. (2024). *O tempora, o mores: Over fotobijlschriften, werkwoordstijden en conventies*. *TABU Festschrift for Jack Hoeksema*. 266-281. <https://doi.org/10.21827/tabu.2023.41270>
This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License ([CC BY-NC-ND](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/))

Een tegenwoordige tijd kan wringen als die wordt gecombineerd met een bepaling die verleden tijd schreeuwt. ‘Gisteren schrik ik erg bij het lezen van de volgende zin’, schreef Johan Bel ons eens, bij wijze van koekje van eigen deeg. Hij was gestruikeld over het bijschrift ‘**Trumps oud-campagneleider meldt zich vorig jaar zomer voor een hoorzitting**’.

Deze laatste zin (hier voor het gemak door mij vetgedrukt) doet op het eerste gezicht inderdaad vreemd aan, en zal door veel sprekers zelfs rondit ongrammaticaal gevonden worden. Zowel de briefschrijver als de journalist van *de Volkskrant* vatten dit op als een misplaatst geval van *praesens historicum* zoals blijkt uit het vervolg:

‘Ik ben bekend met het verschijnsel *praesens historicum*’, aldus Bel, ‘waarbij een gebeurtenis uit het verleden in de tegenwoordige tijd wordt beschreven om die gebeurtenis tot leven te brengen, maar daarbij wordt de lezer als het ware naar het verleden verplaatst en bij een toevoeging als ‘vorig jaar’ gebeurt dat niet. Dan wordt juist het heden als referentiepunt genomen.’ Een goed en terecht punt: als je de ‘actievare’ tegenwoordige tijd wilt gebruiken, moet (je) dat dus wel kunnen. ‘Rutte loopt over het Binnenhof’ past als bijschrift bij een foto van Rutte die over het Binnenhof loopt, ook al gebeurde dat de dag ervoor, maar ‘Rutte loopt gisteren over het Binnenhof’ klinkt natuurlijk niet lekker.

In de opmerking over het referentiepunt zit, zoals we zullen zien, een zekere kern van waarheid, maar de classificering van de vetgedrukte zin als een vorm van *praesens historicum* berust denk ik op een misverstand. Niet elk gebruik van de tegenwoordige tijd om te verwijzen naar een gebeurtenis uit het verleden is automatisch *praesens historicum*. De *ANS* beschrijft twee genres waarin historisch presens (zoals zij het noemen) kan voorkomen, namelijk in “geschiedkundige werken”, en in “levendige verteltrant [...], vooral in de gesproken taal” (Haeseryn et al., 1997, sectie 2.4.8.3.ii). In beide gevallen gaat het om verhalend taalgebruik, waarvan hier zeker geen sprake is.

2. Voorbeelden uit het Engels

Er zijn twee andere factoren die kunnen verklaren waarom de gewraakte zin in een Nederlandse krant heeft kunnen opduiken. Ten eerste gaat het om een fotobijlschrift en ten tweede betreft het vermoedelijk een rechtstreekse vertaling uit het Engels. In Engelstalige kranten zijn dergelijke ‘captions’ namelijk heel gebruikelijk. Dit verschijnsel is al langer bekend en wordt vermeld in standaardwerken zoals de *Cambridge Grammar of the English Language* (Huddleston, 2002).² Hier volgen een aantal in kranten (op papier of online) aangetroffen voorbeelden:

- (1) A plane lands yesterday in wet conditions at Gold Coast Airport at Coolangatta – without an instrument landing system. (Afbeelding 1)

Afbeelding 1

Bron: <https://www.goldcoastbulletin.com.au/news/new-flight-path-from-surfers-south-has-communities-divided/news-story/3ff614c441e909fed7e1f7a3eecb04fd>

- (2) A man sits yesterday in front of collapsed houses in Amatrice. (Afbeelding 2)

A man sits yesterday in front of collapsed houses in Amatrice.

Afbeelding 2

Bron: <https://web.archive.org/web/20190624195224/https://www.gulf-times.com/story/510114/Italy-holds-second-state-funeral-for-quake-victims>

- (3) A resident of Alexandra township gets tested for the novel coronavirus in Johannesburg last month. (Afbeelding 3)

A resident of Alexandra township gets tested for the novel coronavirus

Afbeelding 3

Bron: *Globe and Mail*, 30 mei 2020

- (4) Cirque performer Olivier Sylvestre takes his ‘German wheel’ for a spin through Parc Lafontaine in Montreal last month. (Afbeelding 4)

Cirque performer Olivier Sylvestre takes his ‘German wheel’ for a spin through Parc Lafontaine in Montreal last month. The pandemic kept the festival drive, forcing it to shut down dozens of shows, spreading the word among all circus artists. (PHOTO: GUY AROZ/GETTY IMAGES)

Afbeelding 4

Bron: *Globe and Mail*, 8 juni 2020

- (5) B.C. Minister of Education Rob Fleming speaks to Jacob Cunliffe, 13, left, and his brother Joshua as they wash their hands after an update on part-time return to classes during a tour of Victoria’s Monterey Middle School on June 2. (Afbeelding 5)

Afbeelding 5

Bron: *Globe and Mail*, 27 augustus 2020

- (6) A worker mops a Vancouver SkyTrain in March, when the pandemic was just getting a foothold. (Afbeelding 6)

A worker mops a Vancouver SkyTrain in March, when the pandemic was just getting a foothold. As cities reopen in coming weeks, trains are expected to start filling up again.

Afbeelding 6

Bron: *Globe and Mail*, 9 mei 2020. <https://www.pressreader.com/canada/the-globe-and-mail-bc-edition/20200509/281724091725868>

Voor al deze zinnen geldt dat ze zonder het bijbehorende plaatje ronduit ongrammaticaal zouden zijn, ook in het Engels. Maar als bijschriften bij foto's of andere afbeeldingen zijn ze wel degelijk mogelijk. In alle gevallen lijkt er een tegenstrijdigheid te zijn tussen de tegenwoordige tijd van het werkwoord en een bijwoordelijke bepaling van tijd in dezelfde zin: *yesterday* in (1) en (2), *last month* in (3) en (4), en de aanduiding van een specifieke datum (*on June 2*) in (5), of maand (*in March*) in (6). In de laatste twee gevallen verwijst de bijwoordelijke bepaling op zichzelf beschouwd niet inherent naar een tijdstip in het verleden (*June 2* en *March* kunnen in principe immers ook in de toekomst liggen), maar uit het zinsverband is duidelijk dat er wel degelijk wordt gerefereerd aan een tijd is die al voorbij is.³ In voorbeeld (6) wordt dat nog eens versterkt door het gebruik van de verleden tijd in de bijzin *when the pandemic was just gaining a foothold*. Een speciaal geval wordt gevormd door (7):

- (7) I wear a necktie for second time since March 9. (First time was Passover.)
(Afbeelding 7)

Afbeelding 7

Bron: Twitter

Niet alleen gaat het hier om een tweet in plaats van een krantenfoto, maar ook bevat de zin zelf geen bepaling die aanduidt wanneer twitteraar David Frum⁴ voor de tweede keer (sinds de pandemie, naar ik aanneem) een stropdas droeg. Pas uit de context, namelijk de ge-retweette⁵ boodschap, wordt dit duidelijk. De oorspronkelijke tweet, en hoogstwaarschijnlijk dus ook het bijbehorende screenshot, zijn van 16 april, dus vijf dagen voor Frums re-tweet van de 21ste die de bewuste zin bevat. Hoewel het hier technisch gezien niet om een fotobijscript gaat, is het duidelijk dat (7) alleen grammaticaal is omdat de zin verwijst naar de foto die de twitteraar met een stropdas om laat zien. Hierbij is ook van belang dat het werkwoord in de *simple present* staat (*I wear*). Als Frum had willen aanduiden dat hij op het moment van schrijven/tweeten een stropdas droeg, zou hij immers de *present progressive* hebben moeten gebruiken: *I am wearing a necktie (right now)*. Op dit laatste punt kom ik verderop nog terug.

3. Dubbele deixis

Hoe kunnen we deze paradoxale zinnen verklaren? Het feit dat ze alleen kunnen optreden met een bijgevoegde afbeelding is een belangrijke aanwijzing. Het bijscript is in eerste instantie een beschrijving van de foto zelf, en niet (of alleen in afgeleide zin) van de werkelijkheid buiten de foto. Met andere woorden, het bijscript refereert aan de foto en niet aan de gebeurtenis die op de foto wordt afgebeeld. De foto is in het heden voorhanden, en vandaar dat het werkwoord

in de tegenwoordige tijd staat. De bepaling van tijd (bijv. *yesterday* in (1)) daarentegen verwijst niet naar de foto, maar naar de realiteit buiten de foto (het tijdstip van de daadwerkelijke landing van het vliegtuig). We hebben hier daarom te maken met wat ik ‘dubbele deixis’ zal noemen. Oppervlakkig gezien lijkt dit een semantische tegenstrijdigheid in de zin op te leveren.

Ik zal proberen dit idee nog iets verder in theoretische termen uit te werken. Zoals bekend zijn werkwoordstijden op te vatten als deiktische elementen, vergelijkbaar met pronomina (Partee 1973). In een Reichenbachiaans kader worden drie tijdstippen (of intervallen) onderscheiden: de utterance time (UT), de reference time (RT), en de event time (ET). In navolging van de ANS (Haeseryn et al., 1997, sectie 2.4.8.2.i) zal ik hiervoor de Nederlandstalige termen spreekmoment (S), referentiepunt (R), en werking (W) gebruiken. (Deze terminologie is in zoverre enigzins misleidend dat het in alle drie gevallen om intervallen in plaats van momenten kan gaan.) Zoals bekend beperken werkwoordstijden de relatie tussen R en S (zie bijvoorbeeld Klein, 1994, en veel aanverwant werk in deze traditie): de verleden tijd vereist dat R voorafgaat aan S ($R < S$), terwijl de tegenwoordige tijd uitdrukt dat deze twee intervallen samenvallen of in een inclusie-relatie tot elkaar staan ($S \subseteq R$).

We kunnen het verschijnen van de tegenwoordige tijd in fotobijbschriften nu verklaren door de aanname dat in dat geval R het tijdsinterval is dat duurt zolang de foto voorhanden is. S is normaliter de tijd van codering, d.w.z. het moment waarop de zin uitgesproken of geschreven wordt, maar kan in bepaalde gevallen ook de tijd van decodering (lezen of luisteren) betreffen, bijvoorbeeld bij een vooraf opgenomen automatische telefoonboodschap (bijv., *Ik ben nu even niet thuis. Je kunt na de pieptoon een boodschap inspreken.*) Maar voor kranten en tijdschriften is er nog een derde mogelijkheid voor S, namelijk de datum van publikatie. Gelukkig hoeven we ons hierover verder niet het hoofd te breken, want de foto is voorhanden op zowel de coderingstijd (het tijdstip waarop het bijchrift werd geschreven), als op de tijd van publikatie (de dag waarop de krant verscheen), en op de decoderingstijd (het tijdstip waarop het bijchrift gelezen wordt). Als R het interval is waarin de foto voorhanden is, geldt in alle drie gevallen dus dat $S \subseteq R$, en daarom is de tegenwoordige tijd van toepassing. Ik neem voor het vervolg zonder verdere onderbouwing aan dat voor krantenfoto's en hun bijbschriften de publikatiedatum als S geldt.

Voor wat betreft de bijwoordelijke bepaling van tijd mogen we aannemen dat die verwijst naar de W van de afgebeelde gebeurtenis in de werkelijkheid buiten de foto. Deiktische termen zoals *yesterday* relateren dit tijdstip aan S: *yesterday* betekent dat W ligt in de dag die

direct voorafging aan de dag van publicatie. Ondanks de ogenschijnlijke tegenstelling tussen werkwoordstijd en de bijwoordelijke bepaling van tijd kan aan een zin zoals (1), als bijschrift van Afbeelding 1, dus een coherente interpretatie toegekend worden. *Yesterday* plaatst de daadwerkelijke landing van het vliegtuig op een moment tijdens de dag voorafgaand aan de publikatiedatum ($W < S$), maar het werkwoord verschijnt in de tegenwoordige tijd omdat deze datum in het interval valt waarin de foto voorhanden is ($S \subseteq R$). Omdat de bijwoordelijke bepaling en de werkwoordstijd aan twee verschillende intervallen gerelateerd zijn (W en R , respectievelijk), hebben we hier te maken met dubbele deixis.

4. Verdere observaties

Deze verklaring in termen van dubbele deixis wordt ondersteund door een aantal verwante feiten. Ten eerste kan een bijschrift over een gebeurtenis uit het verleden alleen dan in de tegenwoordige tijd staan als die gebeurtenis inderdaad op de foto staat afgebeeld. Als dat niet het geval is, zoals in (8), moet de verleden tijd gebruikt worden. De reden hiervoor ligt voor de hand: in dat geval kan het bijschrift niet opgevat worden als een beschrijving van de foto, maar alleen als beschrijving van de gebeurtenis in de werkelijkheid buiten de foto.⁶

- (8) Shares of GFL, which went public earlier this year, were down as much as 12 percent in Tuesday's trading before closing at \$15.53, down 9 per cent from Monday's close. (Afbeelding 8)

Afbeelding 8

Bron: *Globe and Mail*, 19 augustus 2020

Dit verklaart ook de ogenschijnlijke inconsistentie die we zagen in (6), waar de hoofdzin de tegenwoordige tijd heeft, maar de bijzin de verleden tijd. De foto toont het dweilen van de

Skytrain⁷ dat in hoofdzin genoemd wordt, terwijl de bijzin gaat over iets dat in de foto onzichtbaar is, namelijk de verspreiding van de pandemie.

Een tweede punt dat de hier voorgestelde verklaring bevestigt is dat we de tegenwoordige tijd niet alleen tegenkomen in bijschriften, maar ook in losstaande zinnen die

expliciete beschrijvingen geven van wat er op een afbeelding te zien is, met behulp van bijwoordelijke bepalingen zoals *op deze foto*. In dergelijke gevallen kan ook de verleden tijd gebruikt worden, namelijk wanneer de foto op het moment van spreken niet meer zichtbaar of voorhanden is. (In het Engels werkt dit net zo.)

(9) [Context (“Zoek de verschillen”): Persoon A laat B een foto zien, en haalt hem daarna weer weg. Meteen daarop toont A een tweede, bijna identieke, foto.]

A: Noem een paar verschillen tussen deze foto en de andere.

B: Op de eerste foto droeg de man een blauwe trui, maar op deze foto is zijn trui groen.

Dit voorbeeld toont duidelijk aan dat de relevante R hier het interval is waarin de foto zichtbaar is voor de spreker, oftewel, ‘voorhanden’ zoals ik dat genoemd heb. Wanneer de foto voorhanden is op het spreekmoment ($S \subseteq R$) wordt de tegenwoordige tijd gebruikt, maar als de foto op het moment van spreken niet meer voorhanden is (d.w.z. niet meer zichtbaar of misschien zelfs vernietigd), dan is de verleden tijd van toepassing ($R < S$).

Ten derde wordt de voorgestelde verklaring ondersteund door het al genoemde feit dat in alle gevallen het werkwoord in de *simple present* staat en niet in de *present progressive*. Dat is op het eerste gezicht enigszins verrassend omdat het gebruik van de Engelse *simple present* in andere opzichten heel beperkt is en alleen kan voorkomen bij toestandsbeschrijvingen (‘statives’) zoals (10a), in habituele of generieke zinnen zoals (10b,c), of in een aantal speciale gevallen waarin S en W precies samenvallen, zoals bij performatieve uitingen (10d) of bij live commentaar bij sportwedstrijden zoals in (10e), waar dat tenminste gepretendeerd wordt (strikt genomen is S dan natuurlijk altijd net iets later dan W):

- (10) a. Justin is the Prime Minister.
b. It always rains in Vancouver.
c. Orcas eat fish.

- d. I promise I won't do it again.
- e. He shoots, he scores!

In alle andere gevallen (namelijk 'eventives' die verwijzen naar een gebeurtenis die zich op het moment van spreken aan het voltrekken is) is gebruik van de *progressive* in het Engels verplicht

(een belangrijk punt van verschil met het Nederlands):

(11) [*Context*: De spreker kijkt uit het raam en ziet dat het buiten regent.]

- a. *It rains.
- b. It is raining.

Waarom zijn fotobijchriften dan altijd in de *simple present*, zelfs wanneer het om een werkwoord gaat dat normaliter 'eventive' is? Misschien is de reden dat een foto per definitie iets statisch is, en dat bijchriften dus zijn op te vatten als 'stative', en daarom net als (10a) de *simple present* vereisen. Bovendien is een bijchrift een onderdeel van de foto, dus valt de S van het bijchrift noodzakelijkerwijs volledig samen met R (de tijd van het voorhanden zijn van de foto). In zekere zin zou je kunnen zeggen dat het bijchrift refereert aan het eeuwige en statische 'nu' van de afbeelding.⁸

5. Maar waarom dan niet in Nederlandse bijchriften?

Dat in het Engels bijchriften zoals die in (1)-(6) gebruikelijk zijn, verandert natuurlijk niets aan het feit dat analoge gevallen in het Nederlands veel minder acceptabel lijken. Wat dat betreft ben ik het volledig eens met de briefschrijver in *de Volkskrant*. De zin over Trumps campagneleider in de aangehaalde passage werkt in het Nederlands niet goed, zelfs niet als bijchrift bij een foto waarop deze persoon ten tijde van de hoorzitting staat afgebeeld. Wat kan dit verschil tussen twee nauw aan elkaar verwante talen verklaren? Het is hierbij van belang dat het probleem niet zit in het gebruik van de tegenwoordige tijd in een fotobijchrift als zodanig, maar in de combinatie daarvan met een deiktische bijwoordelijke bepaling van tijd, zoals *gisteren* of *vorige week*. Zoals de journalist van *de Volkskrant* terecht opmerkt is er niets mis met een zin als *Rutte loopt over het Binnenhof* als bijchrift bij een foto van Rutte die over het

Binnenhof loopt, maar wel met *Rutte loopt gisteren over het Binnenhof*.

Het is in principe natuurlijk mogelijk dat deiktische tijdsbepalingen zoals *gisteren* in het Nederlands een andere semantiek hebben dan hun Engelse tegenhangers. Hoewel ik niet kan bewijzen dat dit niet zo is, lijkt het me eerlijk gezegd onwaarschijnlijk. Er is geen enkel ander verschil tussen *gisteren* en *yesterday* waar dit contrast toe herleid zou kunnen worden, dus op zijn best zou zo'n verklaring hoogst stipulatief zijn. Het lijkt aannemelijker dat de mogelijkheid van dubbele deixis (de werkwoordstijd verwijst naar de foto maar de bijwoordelijke bepaling naar de werkelijkheid buiten de foto), in principe in de grammatica van beide talen aanwezig is, maar dat dit in het Engels, anders dan in het Nederlands, geconventionaliseerd is in het journalistieke taalgebruik. Zo zijn er wel meer conventies die een belangrijke rol spelen in bepaalde gespecialiseerde genres. Krantenkoppen, bijvoorbeeld, zijn in het Engels ook vaak heel anders van vorm dan in het Nederlands, wat iedereen die weleens een Engelstalige krant bekeken heeft vast zal zijn opgevallen.⁹

Dit soort contrasten tussen talen zijn vermoedelijk dus meer een kwestie van stilistische conventies die zich in de loop van de tijd gevestigd hebben dan van diepe structurele verschillen. Maar daarmee zijn dergelijke stilistische gebruiken natuurlijk niet minder interessant. Ze kunnen ook van theoretisch belang zijn omdat ze inzicht kunnen verschaffen in de onderliggende semantische en pragmatische mechanismen die aan taal ten grondslag liggen. Zoals ik in de volgende, meer speculatieve, paragraaf zal betogen, licht het verschijnsel van de dubbele deixis een tipje van de sluier op over de rol van 'representaties'.

6. Afbeeldingen en roosters als representaties

In een recent artikel (Rullmann et al., 2023) hebben mijn medeauteurs en ik de zogenoemde *plain futurate* in het Engels geanalyseerd, d.w.z. het gebruik van de *simple present* om te verwijzen naar een toekomstige gebeurtenis, zoals in (12a,b). We betogen dat dit alleen mogelijk is bij de gratie van het bestaan van een 'schedule', zoals bijvoorbeeld een dienstregeling of een speelschema.

- (12) a. The train leaves at 6:15 PM.
b. The Red Sox play the Yankees tomorrow.

Op zich is de rol van ‘schedules’ in Engelse *futurates* in de literatuur wel vaker opgemerkt, maar in ons artikel geven wij een specifieke, formeel-semanticke invulling aan dit begrip. Ik zal hiervoor, bij wijze van technische term, het Nederlandse woord ‘rooster’ gebruiken. De mogelijkheden voor het gebruik van de tegenwoordige tijd voor toekomstige gebeurtenissen zijn in het Nederlands trouwens behoorlijk wat ruimer dan in het Engels. De ANS (Haeseryn et al. 1997, sectie 2.4.8.3.iii) geeft een reeks van voorbeelden uit het Nederlands van tegenwoordige tijd met een toekomstige interpretatie; in het Engels zou in de meeste gevallen het gebruik van het modale hulpwerkwoord *will* vereist zijn (behalve wanneer we ons een context kunnen voorstellen waarbij sprake is van een rooster), zoals bijvoorbeeld in (13). In het Nederlands is het bestaan van een rooster dus geen vereiste voor de *plain future*.

- (13) a. Wat dat precies betekent, blijkt pas als we de volledige tekst hebben.
 b. * Exactly what that means only becomes clear once we have the full text.
 c. Exactly what that means will only become clear once we have the full text.

In het Engels zijn *plain futurates* zoals (12a,b) alleen grammaticaal als ze beschrijvingen zijn van een rooster op dezelfde manier waarop bijschriften beschrijvingen zijn van een foto. We hebben dus te maken met een soortgelijke dubbele deixis: de bijwoordelijke bepaling, *at 6:15 PM* in (12a) of *tomorrow* in (12b), refereert aan de W van een gebeurtenis die in de toekomst plaatsvindt ($S < W$), maar de tegenwoordige tijd van het werkwoord verwijst naar R, in dit geval het interval waarin het rooster van kracht is (wat Rullmann et al. 2023 de ‘holding time’ van het rooster noemen); in (12a,b) omvat deze het spreekmoment ($S \subseteq R$).

Verder merken we hierbij op dat ook de verleden tijd (*simple past*) gebruikt kan worden in een *plain future*, namelijk wanneer een rooster gewijzigd is zodat het oude rooster niet meer van kracht is op het moment van spreken ($R < S$), zoals in (14). Hier heeft het werkwoord *played* de verleden tijd, ondanks de aanwezigheid van de bijwoordelijke bepaling *tomorrow* die naar de toekomst verwijst. Dit is vergelijkbaar met het gebruik van de verleden tijd in de zoek-de-verschillen situatie met foto’s zoals we die in (9) hebben gezien.

- (14) The Major League schedule has been revised. In the original schedule, the Red Sox played the Yankees tomorrow, but now they won’t. (= Rullmann et al., 2023, (24))

Dit duidt erop dat het verschijnsel van dubbele deixis weleens van groter theoretisch belang

kan zijn dan aanvankelijk was te vermoeden. Het gaat niet zomaar om een wat ongelukkig of excentriek gebruik van de tegenwoordige tijd, en ook niet alleen om fotobijchriften, maar meer in het algemeen om deixis naar *representaties*, waar zowel visuele afbeeldingen als roosters toe behoren. Voor zinnen die een representatie beschrijven kan de werkwoordstijd ofwel naar de representatie zelf verwijzen ofwel naar de werkelijkheid buiten de representatie. Als dit vermoeden op het juiste spoor zit, opent dit verdere perspectieven waarop ik in het bestek van dit korte artikel verder niet kan ingaan.

7. Tot besluit

Samenvattend kunnen we zeggen dat er veel verschillende redenen kunnen zijn waarom een zin een op het eerste gezicht ‘foute’ werkwoordstijd kan bevatten. Een daarvan is het gebruik van historisch presens in een verhalende stijl, hetzij in geschiedkundig proza, hetzij ter verlevendiging. Maar een heel andere oorzaak kan gelegen zijn in wat ik dubbele deixis heb genoemd: de werkwoordstijd verwijst naar een representatie, zoals een afbeelding of een rooster, terwijl een bijwoordelijke bepaling in dezelfde zin refereert aan de gerepresenteerde gebeurtenis of toestand in de werkelijkheid buiten de representatie. Dit hebben we gezien bij fotobijchriften, zoals (1)-(6), en bij andere zinnen die afbeeldingen beschrijven, zoals (9), maar ook bij beschrijvingen van roosters, zoals in (12) en (14). De tegenwoordige tijd lijkt in de eerste twee gevallen oppervlakkig gezien dienst te doen als verleden tijd, en in het laatste geval als toekomstige tijd (*plain future*).

Jack Hoeksema heeft gewezen op een heel andersoortige constructie waarin met behulp van de tegenwoordige tijd aan een toekomstige (potentiële) gebeurtenis gerefereerd wordt (Hoeksema 2013). In dit geval gaat het meer specifiek om een nabije toekomst (*imminent future*), zoals bijvoorbeeld in (15).

- (15) a. De trein kan elk moment aankomen.
b. The train may arrive any minute (now).

Terwijl de persoonsvorm hier in de tegenwoordige tijd staat, verwijst de zin naar een gebeurtenis die naar verwachting in de nabije toekomst plaats zal vinden (maar die mogelijk pas veel later of zelfs helemaal nooit zal optreden). De constructie, die in diverse

Germaanse en Romaanse talen voorkomt, bevat een universele kwantor of ‘free choice’ woord (*elk, any*), een temporeel zelfstandig naamwoord (*moment, minute*), een werkwoord of predikaat dat een ‘achievement’ aanduidt (*aankomen, arrive*), en een modaal element (*kan, may*). Hoeksema laat zien dat er ondanks deze overeenkomsten tegelijkertijd interessante detailverschillen zijn in de manier waarop deze constructie in de diverse talen gerealiseerd is (bijvoorbeeld, waar het Nederlands de universele kwantor *elk* gebruikt, heeft het Engels de ‘free choice’ uitdrukking *any*). Hij verklaart de *imminent future* interpretatie van de constructie in termen van de conventionalisering van een conversationele implicatuur die tot bewering gepromoveerd is. Zowel wat betreft het gebruik van de tegenwoordige tijd voor een toekomstige gebeurtenis, als in het benadrukken van subtiele verschillen tussen onderling nauw verwante talen en de rol die conventionalisering daarbij speelt, zijn er dus interessante dwarsverbanden te leggen met de thema’s die in dit stuk aan de orde zijn gekomen.

Eindnoten

¹ De redacteurs van dit *Festschrift* ter ere van Jack Hoeksema gaven de auteurs de optie om hun bijdrage in het Engels of in het Nederlands te schrijven. Ik grijp deze gelegenheid met beide handen aan om eindelijk weer eens in mijn moedertaal te kunnen publiceren. Dat is voor mij voor het eerst sinds ik in de jaren ’90 van de vorige eeuw medewerker was in Jacks Pionier project over polaire uitdrukkingen. Deze keuze voor het Nederlands lijkt me niet alleen gepast omdat Jack per se rekening afscheid neemt als hoogleraar *Nederlandse* taalkunde, maar ook als klein protest tegen de vergaande verengelsing van het Nederlandse hoger onderwijs. Laat het Nederlands niet verloren gaan als taal van wetenschap! (en vooral niet als taal van de taalkunde). Maar het viel me nog niet mee om over mijn vakgebied in goed Nederlands te schrijven, o.a. vanwege de vele technische uitdrukkingen. Helaas heb ik in dit stuk eigenlijk meer te zeggen over het Engels dan over het Nederlands, en hiervoor bij voorbaat mijn excuses. Veel dank aan Angeliek van Hout voor stilistische verbeteringen en het verwijderen van een aantal oubolligheden. Ik wil ook graag collega’s en studenten in het Department of Linguistics van UBC bedanken voor hun op- en aanmerkingen op mondelinge presentaties en discussies over een deel van dit materiaal. En op de eerste plaats natuurlijk mijn grote dank aan Jack, die mij destijds niet alleen mijn eerste echte academische baan verschafte, maar die ook daarna altijd een belangrijke inspiratiebron is gebleven voor mijn latere werk, al zal hij dat zelf misschien niet zo beseft hebben. Ik hoop dat dit stuk recht doet aan Jacks gave om steeds weer originele empirische feiten en feitjes aan het licht te brengen, en zijn vermogen om uit zelfs het minst ogenschijnlijke materiaal verrassende theoretische inzichten te destilleren.

² Ik geloof dat ik zelf zo’n dertig jaar geleden voor het eerst op dit fenomeen attent ben gemaakt door een zijdelingse opmerking van Barbara Partee tijdens een college. Het staat mij vaag bij dat zij ook het idee van de dubbele deixis (zie beneden) destijds al in essentie gesuggereerd heeft, maar het is te lang geleden om mij de details te herinneren. Zij had het ongetwijfeld bij het rechte eind.

³ Uit eigen waarneming heb ik sterk de indruk dat bijschriften met relatieve tijdsbepalingen zoals *yesterday* tegenwoordig minder vaak in kranten voorkomen dan pakweg twintig jaar geleden. De reden hiervoor ligt voor de hand: een papieren krant heeft een vaste verschijningsdatum zodat het altijd duidelijk is wat met *yesterday* bedoeld wordt (de dag voor de datum van verschijning), maar tegenwoordig worden krantenartikelen in eerste instantie voor de online editie geschreven en daarna nog herhaaldelijk geüpdate, waardoor het voor de lezer onduidelijk zou zijn welke dag precies met *yesterday* aangeduid wordt. Vandaar dat in bijschriften online nu meestal een absolute datum wordt gebruikt, zoals *June 2*, die dan ook in de gedrukte editie van de krant verschijnt.

⁴ Voormalige *speech writer* van George W. Bush en de bedenker van de term *axis of evil*.

⁵ Geen idee hoe je dat in het Nederlands moet spellen ...

⁶ Merk op dat de vrachtauto in Afbeelding 8 het opschrift GFL heeft, wat de enige factor is die het verband tussen de foto en het bijschrift duidelijk maakt.

⁷ Het metro netwerk van Vancouver dat grotendeels bovengronds op palen aangelegd is.

⁸ Dit is in lijn met de opmerking van Huddleston (2002:127) dat de tegenwoordige tijd in fotobijschriften “reflects the permanence of the photographic record”. Hierbij moet nog wel worden opgemerkt dat de meeste moedertaalsprekers van het Engels die ik heb geraadpleegd de voorkeur geven aan de *present progressive* wanneer het niet gaat om een bijschrift, maar om een beschrijving van een foto met behulp van een bijwoordelijke bepaling zoals we die zagen in (9): *In this picture, he is wearing a blue sweater*. Dit opmerkelijke verschil tussen bijschriften en beschrijvingen die in een losser verband tot de foto staan is iets dat nadere analyse vereist.

⁹ Twee willekeurige koppen uit de *Globe and Mail* van 11 juli 2023: “*Turkey agrees to support Sweden’s entry into NATO: Stoltenberg*” en “*Premiers to discuss public safety, bail reform*”. Het gebruik van de tegenwoordige tijd voor heet-van-de-naald nieuws in krantenkoppen (*Oranje wint de wereldcup!*) is trouwens iets dat een studie op zich verdient.

Referenties

Goetze, R. (2022, 8 juni). Een ‘levendige’ tegenwoordige tijd: het mag, maar dan moet het wel kloppen. *De Volkskrant*. Beschikbaar op: <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/t/taalgebruik/lezerspost?aflevering=een-levendige-tegenwoordige-tijd-het-mag-maar-dan-moet-het-wel-kloppen> (meest recent geraadpleegd op 13 juli 2023).

- Haeseryn, W., Romijn, K., Geerts, G., de Rooij, J. & van den Toorn, M. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Beschikbaar op: <https://e-ans.ivdnt.org> (meest recent geraadpleegd op 7 september 2023).
- Hoeksema, J. (2013). Immediate future readings of universal quantifier constructions. In R. Kikusawa & L. A. Reid (Eds.), *Historical Linguistics 2011: Selected papers from the 20th International Conference on Historical Linguistics, Osaka, 25-30 July 2011* (pp. 227-241). John Benjamins.
- Huddleston, R. (2002). The verb. In R. Huddleston & G. K. Pullum (Eds.), *The Cambridge grammar of the English language* (pp. 71-212). Cambridge University Press.
- Klein, W. (1994). *Time in language*. Routledge.
- Partee, B. H. (1973). Some structural analogies between tenses and pronouns in English. *Journal of Philosophy*, 70 (18), 601-609.
- Rullmann, H., Huijsmans, M., Matthewson, L. & Todorović, N. (2023). Why plain futurates are different. *Linguistic Inquiry*, 54 (1), 197-208.